

A KÖZÖS MUNKA LELKI AKADÁLYAI.

— Néhány vonás a mai magyarság arculatának egyik oldaláról. —

Ez a közlemény nagyobb tanulmányunk közbülső részlete. Az egésznek a gondolatmenetét előadtam a Magyar Paedagogiai Társaságban, 1923 áprilisában *A benső megújulás útja* címmel; bevezetése (*Újjáépítés és megújulás*) megjelent a *Magyar Élet* III. évf. (1924) 1—2. számában. A munka tárgya: az újjáépítés művelődéspolitikája; alapgondolata: a művelődéspolitikának azokat a feltételeket kell most megteremtenie, amelyek lehetővé teszik, hogy a nemzet tagjaiban az újjáépítésre szükséges tulajdonságok egyetemesen kifejlődjének. Ebből a célkitűzésből következett a hiányok feltárásának szükségessége.

1. Minden közösség csak akkor teljesítheti az előtte álló feladatokat, ha tagjai együtt dolgoznak a közös célért. Ez nemcsak a közösség életének, hanem a benne levő egyének életének is alapfeltétele és egyetlen, tartós biztosítéka. A közös célra irányított, együttes munka: a nemzet önfentartó tevékenysége; ebben mindenkinek egyesülnie kellene. Ezért a nevelésnek — a *nemzetnevelés* értelmében — mindenkor az a feladata, hogy az egyénekből álló, szakadatlanul folyó, számtalan ember agyát és kezét foglalkoztató munka egyöntetűségét lehetővé tegye. Így áll eléink mint megvalósítandó a nemzeti közösségbe tartozás tudata s a közös, szervezett munkára való képesség és készség.¹

E feladat jelentőségét mindenki egyszerre meglátja, aki mai közéletünket — ezt a szót a legtágabban értve² — megfigyeli s állapotunk okait sem átalja meggondolni. Minden gondolkodó ember azt panaszolja, hogy közös feladatok kitartó szolgálására, a munkában való egyesülésre képtelennek látszunk, A közvetlen okot is egyképen mondják: azért nem folyó hátik itt rendszeresen a közös tevékenység, mert hiányzik a benső egység, nincs egyetértés, együttérzés. Ez a tény nyilvánvaló, okai azonban nem egészen világosak, mert nem valamely élesen szembetűnő tulajdonságban rejlenek,

¹ Erről részletesebben szoltam: *Nemzetnevelés* (1912, Budapest), 170. 1.

² V. ö. *A közélet erkölcsi követelményei* c. előadásommal (1925, Kecs-kemét).

hanem különféle, apró fogyatkozásokban s azok csoportosulása idézi elő azt, hogy a nemzetben a lelki egység ki nem alakulhat. Ezeket a fogyatkozásokat kell tehát felismernünk.

Bizonyos, hogy az ilyen természetű és célú vizsgálódásnak a teljes siker reményéről eleve le kell tennie, hiszen ezek a fogyatkozások a nemzet különböző részeiben, egy-egy résznek sokféle, egyes tagjaiban számtalan, egyéni változatban jelentkeznek és senki sem láthat mindent, tehát a helyzetet sem tudhatja teljesen feltárni. Még ha valami egyetemesen jellemzőnek tetszik is, arról sem tudhatjuk, hogy csakugyan megvan-e mindenkiben; azt meg előre tudhatjuk, hogy akiben megvan, azokban sem azonos. Csak nagyon szerényen lehet tehát hozzányúlunk amaz égető kérdéshez: miféle hiányaink okozzák a közös munkára való képtelenségünket. Nem lehet szó a hiányok végleges felderítéséről, hanem csak a legsúlyosabb jelenségekről, a leginkább elterjedő, sok emberben feltűnő vonásokról és ezeknek általános eredményéről. Az ország egész lakosságát kell néznünk, nem egyik vagy másik társadalmi osztályt; az osztályok keretei most különben is nagyon bizonytalanok. E szemlélődés közben lehetetlen egy-egy olyan szálát is meg nem fognunk, amely lelki fogyatkozásaink történelmi gyökereihez mutatja az utat, de itt most nem ezt keressük, jóllehet kétségtelen, hogy a tájékozódás csak ezen a neveléstörténelmi úton, mai mivoltunk keletkezését alaposan feltárva válnék teljessé. Egyelőre azonban maradjunk pusztán az adott helyzet rajzánál.

A nemzet benső egységének, az együttes munkának az akadályai lelki életünk egész területén mutatkoznak: ismereteink anyagában és gondolkodásunk módjában (ismerés), érzelmi világunkban (érzés), cselekvésünk forrásaiban és módjában (akarási).

2. Az ismeretek anyagában az a legfontosabb hiányunk, hogy *nem ismerjük eléggé a nemzet helyzetét*: sem e helyzet okait, vagyis a múltat, amelynek folyamán a mai helyzet kialakult, sem annak mostani legfőbb jellemvonásait, azaz a jelet, amelyhez a cselekvést, a munkát alkalmazni kellene. A más csak mint hosszú fejlődésnek az eredményét lehet megérteni, ezt a fejlődést azonban csak kevesen látják, mert a történelmet a nemzet tagjainak aránylag kis része ismeri, a meglevő történelmi ismereteink hézagosság és meglehetősen egyoldalúak, legnagyobb részben csupán egyes események felületes ismeretére szorítkoznak, az okokat, a magyarázatot nem igen foglalják magokban. Ezért sorsunkat a magyarság legnagyobb része nem érti; a háború után bekövetkezett

nagy romlást valami hirtelen ránk szakadt szerencsétlenségnek vagy csupán szomszédaink gonoszságának, a nagyhatalmak tájékozatlanságának tulajdonítják, ahogyan például a háború kitörésekor is egyáltalában nem csak a leginkább tanulatlan emberek nézték teljesen értelmetlenül azt a soha nem képzelt szerencsétlenséget és várták pár hónap alatt a dicsőséges befejezését. Ezen a tájékozatlanságon nem lehet csodálkoznunk, hiszen a magyarság nem tudta, s ha egyesek mondták is, a tömeg nem hitte, hogy benn is kinn hogyan szervezkedett sokféle érdek a magyarság ellen hosszú idő óta; népünk különben sem szokott ahhoz, hogy szigorú önbírálattal nézze önmagát és körülményeinket, tehát nem ismerhette fel idejében a fenyegető jelenségeket. A tiszta látást, az arra való törekvést a történelem tanulása fejleszthetné, de ismeretes, hogy aki csak négy elemi vagy négy elemi és két középiskolai osztályt járt, az a történelemből semmit sem tanult, ami ezt a nevet érdemelné s bizony, az 5. és 6. elemi osztály, meg az iparos- és kereskedő tanonciskola, a mezőgazdasági népiskola sem valami sok történelmi ismerethez juttat. Már pedig a pusztán ennyi tanultságú férfinépesség arányszáma igen nagy s ha a nőket ide vesszük, ez a szám a kétszeresénél is nagyobbra nő. Ez a nagy tömeg nem láthatja a múltat ugyanúgy, mint akik a középiskolában vagy éppen ennek legfelsőbb osztályában tanultak történelmet. Pedig még ezzel a történettudással sem lehetünk elégedettek; az eredmény, az ú. n. művelt középosztály nemzeti önismerete, igen fogyatékos. Itt kell az okát keresnünk annak a jelenségnek, hogy a nemzet élete folyását, ennek egyes eseményeit egyszerű adottságoknak tekintjük, mint a gyermekek, amikor még nem is sejtjenek benső kapcsolatokat.

De a mai helyzetnek nemcsak a múltban gyökerező okait nem ismerjük eléggé, hanem pusztán a jelenre vonatkozó tájékozottságunk is hiányos. A mai, bennünket közvetlenül érdeklő és érintő viszonyok, gazdasági és szellemi jelenségek ismerete nagyon kevésé általános, lassan terjed, így aztán sem erőnkkel, sem gyengeségünkkel nem vagyunk tisztában és nem láthatjuk meg az országos tennivalókat, amelyek elvégzésére kezet kellene fogjunk. A nemzetek közötti helyzetünket akkor sem ismertük, amikor még Ausztriával volt kapcsolatunk, nem gondoltuk meg, hogy a nagyhatalmi állást minek tulajdoníthattuk, csak — jogosan — méltatlankodtunk amiatt, hogy a mi erőnknek kijáró megbecsülésben nem részesültünk. Most meg nem eszmélünk arra, hogy minden nagyhatalmi lehetőségnek is vége van, kicsinységünk és gyengeségünk valami

egészen más életrendet követel, megcsonkításunk, a régi Magyarország népességének politikai szétszakadása teljesen megváltoztatta minden más, irántunk érdeklődő néppel a viszonyunkat. Ezt a felésmérlést csak alapos tájékozódás, körültekintés tehetné általánossá; erre pedig kevesen iparkodnak, s a külső politikával is inkább csak könnyen módosuló érzelmi alapon törődünk. Általában el kell ismernünk, hogy ha a látókörünk az utolsó tizenhárom évben bizonyos irányban bővült is, szellemi tekintetben a legtöbb magyar még mindig szűk körben él, s e körnek legtöbbször saját maga, egyéni érdeke a középpontja. Így aztán a nemzet, az egész, nem láthatja világosan az őt még egyre fenyegető veszedelmeket, nem ismerjük vagy nem helyesen ítéljük meg más nemzetekkel, kivált szomszédainkkal való viszonyunkat, nem tárgyiasan hasonlítjuk össze más országok állapotaival a magunkét. Ezért van ma is a régi módi lenézés, kicsibe vevés, fölényünkben való bizakodás, ha másokról van szó; de ugyanez okozza az éppen ellenkező hangulatot is: más népekről való megokolatlan jó vélemény, túlságos nagyra tartás, ernyesztő önmegadás, fásult lemondás sok emberben meggátolja az éber vigyázást és a céltudatos építő munkát.

A múlttól és jelenről való eme tájékozatlanságnak az a szomorú következménye, hogy igen sok emberrel, egész nagy rétegekkel nem lehet megértetni országos szükségleteket; a közvetlen, személyes érdek döntő hatalmát egyetemes szempontok sem tudják meggyengíteni; a múltból nem tanulunk, még a közvetlen múltból sem és így nem nézünk előre, még a közeli jövőbe sem, mert nincs történelmi érzékünk; rendszeren nem veszünk észre közvetlen előttünk, körülöttünk levő, sokat jelentő tüneteket sem, mert a valóság iránt sincs érzékünk. Semmi csodálni való sincs tehát abban, hogy előrelátóan védekezni nem tudunk, hanem csak megtörtént bajokon kesergünk; nem a megelőzésben vagyunk erősek, még csak a gyógyításban sem, csupán a bűnbakok keresésében, mint az őseiber, aki mindent, még a természeti jelenségeket is csak valami másik ember cselekvéseként tudta megérteni.

Nem kisebb fogyatkozásunk, hogy *a társadalom különböző részeinek a műveltségében nagy különbség van*. Mielőtt ezt a bajnak tartott jelenséget ismertetném, hangoztatnom kell, hogy nem a szakismeretek különbözőzéséről beszélek, mert az természetes és elkerülhetetlen. A sokféle foglalkozás módjaira és eszközeire vonatkozó ismeretek nyilvánvalóan különböznek egymástói, sőt az is termé-

szetes, hogy a foglalkozás közben a gondolkodás is sajátossá fejlődik: mást kell tudnia és gondolkoznia is másként kell pl. az orvosnak és a bankárnak, a földművelőnek és a tudósnak, a kisiparosnak és a hivatalnoknak; lehetetlen az is, hogy nagy különbség ne legyen a tudomány művelőinek és a gyakorlati pályák embereinek lelki tartalma között. Ezek a különbségek a műveltség fejlődésével és terjedésével lépést tartva szaporodnak és ez a sokféleség éppen nem baj, mert a különféle munkák jól végzését biztosítja, tehát erőt jelent. De csak abban az esetben igazi ez az erő, ha a sokféleségben egységet teremt az egyéneknek az a tudatossága, hogy valamennyien ugyanannak a közösségnek a tagjai, azonos múlnak a folytatói, sajátos társadalmi és egyéni viszonyaik ugyanabban a közös keretben alakulnak ki, a sokféle munka egybe kapcsolódik, valamennyinek egyetlen végső célja van, ebben a célban kell mindenik, külön munkakörnek a maga középpontját, irányítóját keresnie és megtalálnia. Ennek így kellene lennie, de nincs így, mert a nemzet különböző részeinek a műveltsége nagyon eltérő mértékű és minőségű, nem ritkán pedig egyenesen ellentétes abban a két tekintetben, ami a műveltség fogalmában a szaktudáson kívül legfontosabb: először is éppen a nemzeti önismeretre, az élet tudatosságára nézve alapvető kérdésekről nagyon különbözőképpen vannak tájékozva, azután meg nagy különbség van közöttük az egyén és a nemzet, nemzet és emberiség viszonyának felfogásában. Szemléltető példa erre a középosztály és a földnépe között feltűnő nagy távolság mindennemű tanultság, rendszeres tudás szempontjából, nemkülönben az ipari munkásságnak és a nemzet többi részének történelmi, közgazdasági, világpolitikai ismereteiben, ezek mennyiségében és anyagában levő tetemes különbségek. Tudjuk, hogy mindezek az itt érintett tudásbeli sajátosságok milyen módon hatnak az érzületre, a jogok és kötelességek megítélésére. Ezzel kapcsolatban elég ezen, a ponton egyszerűen hivatkozni a különböző iskolafajok tantervi különbségeire, a tanulási kötelezettségnek annyi évtizeden át végrehajthatatlan voltára, a továbbképzés késői és ma is fogyatékos szervezésére, a szervezett munkásság pártiskoláira és rendszeres szakszervezeti előadásaira, a középiskolai tanítás hiányaira s mindezeknek sokszor emlegetett következményeire. Hiány és egyoldalúság mindenik oldalon van; igen lényeges kérdésekben az átlagosan művelt emberek is felettebb tájékozatlanok s ez a tájékozatlanság sokszor éppen olyan területen a legnagyobb, amelynek ismerete nélkül a nemzet többi részének élete, törekvése, lelkiülete idegen marad

előtte. S mindezekhez ide kell számítanunk a felekezeti szempontok okozta tudásbeli különbségeket is.

Az imént érintett közoktatásügyi jelenségek azt is bizonyítják, hogy a műveltségbeli eltéréseket nem egyedül a társadalom alkotó részeinek fokozatos elkülönülése, sajátos fejlődése alakította ki. Részes ebben az is, hogy a közös tudatosságot nem fejlesztettük tervszerűen. Nem gondoltunk eléggé arra, hogy a nemzet múltjára, jelenére, életkörülményeire vonatkozó, mindenkiben és mindenkinek szükséges ismeretek valóban meglegyenek, s hogy ami új felfogás ilyen kérdésekben egy-egy oldalon elterjed, azt a többiek megismerjék és ezzel az illető felfogás kizárólagos birtoklásának vagy egyoldalúságának veszedelmei, ha el nem múlnak is, csökkenjenek. Azonban bárhogy fejlődtek is ki a műveltségbeli különbségek, megvannak és szenvedjük a következményeiket is: a mai széthúzásnak, közös munkára való képtelenségnek itt van az egyik oka. Akiknek nem közösek az alapvető ismereteik és kivált akik nem ismerik egymás gondolatvilágát, azok természetesen nem értik meg egymást, nem tudják összeegyeztetni az érdekeiket, mert nem ismerik az érdekek természetes kapcsolatait. Ebből érthető, hogy a mindnyájunk erejét követelő feladatokat nem egyformán látjuk, a munkában nem egyesülhetünk, ismereteink alapján a lelki egység ki nem fejlődhetik.

Ismereti hiányaink sorában különös figyelmet érdemel *a társadalmi és közgazdasági ismeretek* helyzete a magyar közműveltségben. A nemzet nagy tömegét alkotó földműves, gazdálkodó osztálynak efféle ismeretei teljesen hiányzanak; a szervezett munkásság gondolatvilágában ezek az ismeretek foglalják el a középpontot s adnak minden törekvésnek határozott irányt; a középosztály tagjai között a társadalomról, közgazdasági kérdésekről való tájékozottság mértéke a semmitől a tudományos mélységig váltakozik és okoz sok tekintetben rendkívüli ellentéteket; a társadalom legfelsőbb köreiben a helyzet ugyanez. Ez az állapot azért kíván meggondolást, mert ahol közgazdasági és társadalmi alapismeretek nem járulnak hozzá a gondolkodás irányításához, ott nem lehet tudatos érdeklődés sem általában a társadalom fejlődését mozgató tényezők, sem a mai élet jelenségeinek mélyebben levő okai iránt; ahol pedig ezek az ismeretek valamely rendszer feltétlen elfogadásán alapulnak, ott szükségképpen merevség és egyoldalúság fejlődik, ez az érdeklődést korlátozza, okok kutatásának elejét veszi. Mindkét eset egyaránt gátja az összefogásnak.

A mezőgazdasági népességnek közgazdasági és társadalmi kérdésekben való tájékozatlansága, másfelől meg a szervezett munkásság osztálytudatossága súlyossá teszi a középosztály e nemű tájékozottságának és tudatosságának hiányát. Ha immár csak ön-ámitással mondhatja is magát a középosztály a nemzet vezető, azaz a közdolgokban irányt jelölő, legerősebb hatású részének, ebből annyi még mindig igaz, hogy a vezető szerepért folyó küzdelemben a középosztálynak egyelőre előnye van, a régi középosztály állásfoglalásán, törekvésén, megértő vagy elzárkózó magatartásán fordul meg a fokozatos haladás tudatos óhajtásának és az erőszakos, gyors változtatás ösztönének állandó küzdelme. A középosztály fogalma azonban nagyon szétfolyik; helyette célszerűbb a főiskolai végzettséggel jelölni meg azokat, akikre itt első sorban gondolnunk kell (a honoráciorok, az intelligencia, a művelt középosztály). Ezekre tekintve válik a most megjelölt hiány különösen komollyá. Tagadhatatlan, hogy a társadalom átalakulóban van, a gazdasági kérdések uralkodnak ma az egész világ életében, nyilvánvalóan ezek mozgatják a világpolitikát, ezek hatása legnagyobb a társadalom alakulásában. Az a természetes és kívánatos, hogy az ezekhez a kérdésekhez értők legyenek a vezetők. Nagy érdeke volna az egész nemzetnek, hogy ne vakon menjünk kevés vezető után, ne legyünk kitéve annak, hogy bárhonnán érvényesített egyoldalú érdekek a közérdek színében megtévesszenek bennünket, hanem az egész nemzetnek lehessen véleménye és választani tudjon a követhető megoldások között. De a szokott értelemben vett műveltek nagy többsége éppen ezeket a kérdéseket nem tudja egyetemesebb vonatkozásaikban mérlegelni, a társadalmi és közgazdasági alapismeretek hiányában nem tudja nagy tervek jelentőségét felismerni; sem érvek higgadt mérlegelése, sem távoli következmények elgondolása nincs módjukban, pusztán csak sejtésre vagy közvetlen személyes érdekeik sugallatára hallgathatnak. Ez a nemzetre nézve első sorban azt jelenti, hogy az ilyen emberek nem lehetnek tudatos részesei az újjáépítés munkájának. Ennek egyszerű folyamánya, hogy eddigi vezető szereplőket nem tarthatják meg, mert sem a nép egészen tájékozatlan nagy tömegét nem tudhatják irányítani, nem fűzhetik magokhoz, sem a munkások céltudatosan, sokszor célzatosan kifejlesztett tanultságát ellensúlyozni nem képesek, nem is igen kísérlik meg. Ekként az egyik részén a gazdálkodók, kisbirtokosok, gazdasági munkások óriási tömegében szintén nem támadhat érdeklődés a társadalom életének törvényszerűségei iránt; ezek e tekintetben magokra hagyottan álta-

lában nem keresik a dolgok értelmét, csak magokra gondolnak s lassan-lassan bontakozik bennök a közvetlen érdek sugallatára az osztálytudatosság. A másik oldalon pedig, a munkásság aránylag nem nagy, de szervezett táborában az évtizedes rendszeres oktatással már kifejlesztett osztálytudatosság annál erősebb, mert ezt a személyes gyökerű osztályérdeket a társadalom szervezetének sajátos elmélete tudományosan is igazolni törekszik. A munkásság a párt útján szerzett ismereteinek egyoldalúsága miatt nem eszmél arra, hogy amit neki a társadalomról, ennek törvényszerűségeiről tudományos igazságként tanítanak, az a jelenségeknek csak egyik magyarázata, igazolásra váró, részben máris tévesnek bizonyult, emberformálta gondolatrendszer; a munkássággal szemben álló oldalon pedig többnyire csak annyit tudnak erről az egésről, hogy idegen és veszedelmes.

A munkástábor reakciót és elnyomást gyanít mindig, valahányszor a nemzetre hivatkoznak, a nemzet érdekét említik; a másik félen pedig még ma is igen sokan nemzetellenesnek és felforgatónak gyanítanak mindenkit, aki akár a szocialisták társadalomelméletével vagy törekvéseivel, akár egyáltalában társadalomtani kérdésekkel foglalkozik. Ilyes megítélés fenyeget mindenkit, még ha nem szocialista is, vagy nem tartozik is az ú. n. radikálisok közé, hanem csupán annyit mond, hogy a nemzet érdekében, már csak a védekezés kedvéért is, szükséges észrevennünk, ami a régi rend különböző bírálóinak fejtegetéseiben vagy állításaiban igazság s kötelességünk megvizsgálni, mi lehet bennök, ami annyi hívet csoportosat köréjük. Igaz, hogy nem valami sokan beszélnek effélét, de néhányan mégis. Egyébként ebbe a gondolatkörbe tartozik annak a felemlítése is, hogy művelt emberek a nemzet sorsára nézve döntő kérdésekben rendkívül eltérően gondolkodnak, éppen társadalomtudományi kérdésekben valósággal két táborra oszlanak. Ha ennek az okát keresnők, közvetlen oknak azt találnék, hogy nagy különbség van köztük a politikai készség alapjaiban és mértékében, ámbár nem lehet általánosítani abban a tekintetben, hogy melyik oldal készsége mélyebb, hiszen ez teljesen egyéni. Az alapokat azonban határozottan látni lehet s tudjuk, hogy a különbségek szemünk előtt alakultak ki. A XX. század első másfél tizedében a társadalomtudományok radikális művelői körül jókora tábor keletkezett, ez állandóan a jelen kérdéseivel foglalkozott, a legújabb irodalom eszméit fogadta el és terjesztette, igen széles, a tudományos élettől nagyon messze levő körökben is; a régi középosztálynak társadalmi kérdésekkel

évtizedek óta foglalkozó tagjai pedig még ekkor is alig-alig találtak munkatársakra, érdeklődőkre, tanítványokra a Pató Pálok s Petőfi-rajzolta nemesek és nem-nemesek közömbös táborában, így aztán aránytalanul kisebb azok száma, akik — mondjuk így — a hagyományos magyar alapon a társadalom kérdéseivel rendszeresen foglalkoznak vagy legalább azokban alaposan tájékozottak (a Társadalomtudományi Társaság és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület sorsában levő különbségek!).

Mindezek a jelenségek egyenként megérdemelnék a részletes és elfogulatlan megvizsgálást. Azonban foglaljuk össze az eddig mondottakat ekként: múltunkról és jelenünkről való tájékozottságunk fogyatékos volta, a műveltségbeli különbségek, kivált pedig a közgazdasági és társadalmi ismeretek rajzolt szerepe megérteti, hogy a nemzetnek egyik része sem látja tisztán az egyetemes szükségleteket, csupán amit a magáénak vél, a középosztály még ezt sem. Emiatt nem fejlődhetik ki az egymásrautaltság tudata és az összetartozás érzése; nem látjuk, hogy a kölcsönös segítség és kiegészítés a társadalom szerkezetéből folyó kényszerűség, elmulasztása tehát mindenik félre veszedelmes; még azt sem fogjuk fel, hogy ha ugrás nincs a természetben, visszafelé való fejlődés sincs, a fejlődés pedig minden élőnek, tehát a nemzetnek is létével adott életkövetelménye. Mindezt van közöttünk annyi zavar, ezért mulasztjuk el a társadalmi bajoknak idejében való orvoslását vagy elégszünk meg a mindig haszontalan tüneti kezeléssel. A fejlődés és a forradalom különbségét sokszor fejtegetik, de még sem látják elegendően, hogy ahol a fejlődés megakad, ott a forradalom előbb-utóbb bizonyosan elkövetkezik. Ez a tájékozatlanság vagy egyoldalú tájékozottság teszi a nemzet különböző részeit egymás sorsa iránt közömbössé és az erő érzésében kíméletlenné; így történhetik meg, hogy osztályuralmat vetve egymás szemére, mindenik fél osztályszempontokat érvényesít annál erélyesebben, minél fejlettebb az osztálytudata, arra azonban egyik fél sem gondol, hogy az osztályérdekek kíméletlen érvényesítésének, már az érvényesítés szándékának is, mi a hatása a másik félre. Jellemző példákat nyújt erre az 1918 óta eltelt évek története s úgy látszik, a példák sorának még nem érkezünk a végére, mert itt a saját kárán sem okult senki, nemhogy a másén.

Csak néhány szóval érintem, bár igen nevezetesnek tartom az ismereteinkben levő hiányok között azt, hogy *nincs emberismertünk*. Utóbbi éveinkben ez sokszor megdöbbenően nyilvánult. Ilyen nyugtalan időben érhető, ha nem az érték higgadt megállapítása

dönti el az egyes munkakörök betöltését, hanem ezer egyéb szempont; de a magyar ember máskor is ritkán találja el, kiben bízzék s ki iránt legyen bizalmatlan. Az emberismeret hiányának az a következménye, hogy gyakran nem a megfelelő emberek jutnak a közbizalomtól függő helyekre, ezért a közéletben nem lehet elég tervszerűség és sok a tervtelenség; nem a szakértelem, hanem igen sokszor tudatlanság szab irányt; sok erő elkallódik, külföldre megy vagy nem azt csinálja, amit legjobban tudna. Az emberismeret hiánya okoz hiszékenységet és sok csalódást; az ebből eredő bizalmatlanság átjárja és szembeállítja a különféle foglalkozású embereket (tisztviselők, munkások, iparosok, kereskedők, orvosok, ügyvédek stb. iránt való bizalmatlanság) s így állandóan mélyül a szét húzás, fokozódik az összefogásra, közös munkára való alkalmatlanság. Az emberismeret hiánya természetesen más természetű, mint az előbb tárgyalt hiányok, nem a tudás, hanem a gondolkodás fogyatékkosságát jelenti.

3. **G o n d o l k o d á s u n k b a n** van az oka, hogy az előbbi pontban előadott tárgyi hiányok pótlása eddig nem sikerült. E tekintetben az a legfőbb bajunk, hogy *nem gondolkodunk eleget és elég rendszeresen*. Amit ismerünk is, mintha csak raktáron volna bennünk; adat-tudásunk van, gondolkodni azonban nem szoktunk rajta, tehát az újonnan észlelt jelenségeket nem tudjuk mihez kapcsolni, nem támadnak megoldani való kérdéseink vagy ha akadnak ilyenek, valami kaptafára igyekszünk húzni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a meglévő értékekhez, meggyőződésekhez ragaszkodunk s még kevésbé jelenti azok tudatos megőrzését, védelmezését. A felületes gondolkodás eredménye ugyanaz a hiszékenységre, amiről az imént az emberismeret hiányával kapcsolatban szó esett, hiszen az embereket is azért nem ismerjük meg kellően, mert felületesen, megfontolás nélkül ítélünk rólok. Így jutnak uralomra gyorsan egymásután különböző jelszavak, néha különböző szavak ugyanazzal a tartalommal, máskor ugyanaz a szó többféle értelemben. Arra nincs időnk, mert nem szoktuk meg, hogy a divatos, sűrűn hallható kifejezéseket mélyebben megfontoljuk; kevesen vizsgálják meg a különböző jelszavaknak egymással való tartalmi kapcsolatát, a kifejezésbeli eltérés jogosultságát, egy új jelszóban jelentkező sajátosság értelmét. Még kevesebben veszik számba az elfogadott, hirdetett, másokra szigorú mértékül használt szövegekből reájok, saját életükre, feladataikra háramló következményeket. Ezért tűnik el a divatból egyik jelszó a másik után,

igazi érvényesülés nélkül, hitelvesztetten. Pedig nem is merülhetett volna fel, ha valami oka és rendeltetése nem lett volna; a közkeletű szólások rendszeren valami tapasztalást: hiányt és szükségletet jelölnek meg s minél könnyebben terjednek el, minél többféle vonatkozásban használatosak, annál indokoltabb volna mélyökre néznünk, hogy a bennök levő útmutatást felhasználhassuk. Enélkül semmiféle igazság nem érvényesülhet s nagy feladatok maradnak teljesítetlenül. Rendszeresen gondolkodó ember nem ül fel semmi újnak, csak azért, mert új és nem hogy megvizsgálatlanul semmit, csak azért, mert nem neki jutott eszébe, hogy a régítől eltérjen, — de ilyen ember kevés van.

Felületességünkéből táplálkozik egy s más ú. n. magától értődő igazság is, pedig ezeknél veszedelmesebb ellensége nincs a haladásnak, javításnak, tehát az újjáépítésnek sem: az ilyeneken nem gondolkodik senki, nem is akarja megvalósítani senki, így szabadon érvényesülhet minden, csak vegye fel a népszerű köntöst, még ha a fejlődést más irányba tereli is, mint amerre szeretnők. Ma már történelmi példa erre a háború előtti időből a függetlenségi és 48-as párt tetszetős szólamainak hatása éppen a színmagyarság magatartására és ennek végső következményei; ilyen magától értődő igazság volt a háború kezdetén a nemzet egységének hirdetése, emiatt nem figyel, tűnls eléggé az idegen célú szervezkedésekre; ilyen most pl. az a nagyon komoly ajkáról is elhangzó állítás, hogy tiszta nemzeti állam vagyunk, ilyen a „kultúrfőlény“ hangoztatása s féltő, hogy ezek és hasonlóak miatt az ezekben megnyugvókat majd újabb kellemtelen meglepetések érik.

Gondolkodásunknak ezt a sekélyességét a mostani idő menti és magyarázza: fáradtak vagyunk és zaklatottan élünk, az egyesek is, a nemzet is. De az az értelmi vonásunk nemcsak mai jelenség s hogy veszedelmek magva, a talpraállás akadálya, a közös munkának gátoló ja, azt hangoztatni kell. Minél nagyobb tömegek jutnak szóhoz az ország sorsáról való tanácskozásban, annál inkább tudnivaló, hogy az elmélkedő gondolkodás fogyatékosága két irányban is megnehezíti a tervszerű építést: a megszokotthoz való csökönös ragaszkodás nem enged előre lépni, új feladatot felismerni s szelidebbgorombább szavakkal felforgatónak bélyegez mindenkit, aki mélyebben gondolkodik, bajt lát és javítani akar, ezzel az ilyeneket elidegeníti és oktalanul felidézi az erőszakos változtatás gondolatát; az új követeléseknek néha értelmetlen támogatása meg nem engedí jónak talált alapok nyugodt megtartását, az ismeretlennek óvatos

kipróbálását s ezzel a mohósággal nemcsak rombol, hanem még óvatossabbá, még bizalmatlanabbá teszi a másvéleményűeket, akik pedig jórészt nem maradiak, a haladásnak nem ellenségei, sokszor éppen nem is önzők, csak más lelki alkatúak. A forradalmaknak és ellenforradalmaknak az egyének lelkületében található forrásai között a gondolkodás felületességének ezek a következményei is figyelmet érdemelnek. Ide tartozik s az elmondottak után természetesnek is tetszik, hogy *nincs határozott vezető gondolatunk*. Egyes csoportoknak, osztályoknak, felekezeteknek van, de mindenik legfőbbnek, kizárólagosnak tartja a magáét; ezek a vezető gondolatok nem alkalmasak arra, hogy az egész nemzet egyesüljön bennök, nem fogják át az egészet, nem a nemzet egyetemes, végső céljára mutatnak, éhez mérve szűkebb körűek. Ily szűkebb körű vezető gondolatok kialakulása természetes és szükséges, de nem elég. Mindezeknek egyesülniök kellene egy tiszta, emelkedett és felemelő eszményben, simulniök kellene egy mindent szabályozó, közös gondolathoz s ennek az eszménynek, ennek a középponti gondolatnak a nemzet múltjából és jelenéből, törekvéseiből és lehetőségeiből kellene kinőnie s az élet biztosításának, a jövő kedvezőbb alakításának útját mindnyájunk számára kijelölnie. Köztünk azonban nem fűzi egybe nemzeti idealizmus a sokféle gondolkodású emberek kisebb-nagyobb körű munkásságát s ezért nincs egyesítő középpontja a sokféle érdeknek és iránynak. Nyilván azért sincs, mert tagadhatatlan, hogy ma azok az egyének és családok vannak rosszabb helyzetben, akik életüket az újjáépítés szükségleteihez alkalmazzák (nem nyereszkednek, nem mulatoznak, nem gyűlölködnek, terhek alól nem bújnak ki); ezek példája éppen nem vonz, ezt csak a legmagasabb rendű erkölcsösség teszi lehetővé s ezért az így-élők kivételek. Nagy általánosságban szomorúan találó az a megállapítás, hogy gondolkodásunkat nem vezeti nemzeti céltudatosság, mert az -összefoglaló képességünk fejletlen; nem dolgozunk részletes munkaterv szerint, nem gondoljuk el apróra az eszmény megvalósításának a módját, mert az elemző képességünk is fogyatékos. A következmény nyilvánvaló: középponti gondolat hiányában nincs mihez mérnünk tapasztalatainkat és szándékainkat, nem lehetünk következetesek; igen könnyen feledkezünk meg egyszer-egyszer felvillanó közös céljainkról és bajaink közösségéről; hamar ijedünk meg, ha valami váratlanul fenyeget és éppen olyan hamar meg is nyugszunk, mihelyt egünk csak kissé is tisztulni kezd; nem tudunk távolba nézni, távoli célú munkát huzamosan végezni, nem tudjuk a napi felada-

tunkat állandóan magasabb érdekből tekinteni, kicsinyesek vagyunk s mindezért élünk nemzetül jóformán ötletszerűen, alkalmi elhatározások esetlegességei szerint.

Az egyetemes cél, a közös vezető gondolat hiánya miatt *érdeklődésünk is rendszertelen*. Két sajátság tűnik szemünkbe. Egyik a divatos kérdések iránt való érdeklődés, a másik meg az ellenvélemény elől való tudatos elzárkózás. Politikában, irodalomban, tudományos téren, a társas életben is sokan csak azért foglalkoznak valamely kérdéssel, mert mások arról beszélnek; az ilyenek nem személyesen állapítják meg, hogy mi a legfontosabb a nemzet szempontjából, nem szeretik azokat az írókat, akiket mégis mohón olvasnak, nem benső érdeklődés indítja őket a kutatás valamely területére és semmi sem köti őket lelkileg a társaságban felszínre levő kérdésekhez, de engedik, hogy az foglalja el gondolkodásukat, ami éppen a felszínre van, ahová sokszor nem az események rendje juttatta természetes úton, hanem egyesek rejtett vagy kitetsző érdeke vezette mesterségesen. Ezzel ellentétben sűrűn észleljük azt is mindenütt, hogy sokan mintegy „csak azért sem“ törődnek bizonyos kérdésekkel, mert azokkal olyan emberek foglalkoznak, akik nekik személyök vagy pártállások miatt (a pártot itt nemcsak politikai pártnak értve) idegenek, kellemetlenek, avagy a tárgy maga ilyen. Jellemző példa erre, hogy némelyek soha sem veszik kezökbe a másik párt lapját, nem hallgatják meg az ellenfél beszédét, nem olvasnak más világnézetű, más tudományos felfogású könyvet; annyira tisztában vannak, azaz úgy gondolják, hogy tisztában vannak a kérdéssel, hogy nem szükséges más oldalról is megnézniök. E két, ellenkező sajátosság egyaránt azt mutatja, hogy az ilyen embereket nem igazi tárgyi érdeklődés vezeti, nem a legjobbban, az igazságnak keresése, hanem az egyik iránytalanul kap mindenben, akár egymással ellentétes véleményekhez is csatlakozik, a másik meg szigorúan marad egy helyben, mert valaha oda állott s egyébbel nem is törődik. Mindkettőt élénken szemlélteti a társadalmi nagy kérdések magyarországi története, egyik oldalon a társadalomtudományok iránt való mohó, gyakran kritikátlan érdeklődés, a másik félen merev elzárkózás, szinte kiátkozás. Érdeklődésünknek ebből a céltudatlanságából, a könnyű eltéríthetőségből és a mozdíthatatlan egyoldalúságból a nemzetre nézve az következik, hogy nem figyelhetjük kellően a korszerű, a világot mozgó eszmék útját, nem vesszük észre idejében sorsunknak ezekkel való kapcsolatát, a tudományos kutatást nem állítjuk eléggé a magyar kérdések tisztázásának szolgálá-

tába, ezért nem vagyunk tájékozottak a saját gyakorlati kérdéseink távoli vonatkozásai felől és így ha ezek megoldására kerül a sor, nincs elég felkészült emberünk.

Gondolkodásunknak ez a jellemzése különösen megkívánja annak a korlátozásnak újabb hangoztatását, amelyet előre bocsájtottam volt: egyáltalában nem lehet ezt általánosítani, azaz mindenkire találónak mondani. Nem hiszem azonban, hogy általánosságban, azaz a nagy sokaságra vonatkozóan helytállónak ne kellene elismerni. S ekkor jogosult a kérdés: nem itt kell-e keresnünk a közös munka hiányának egyik forrását, nem ez-e az oka, hogy nem tudjuk kellően felfogni a nemzet mai állapotát, az újjáépítés kötelességének igazi értelmét, nem tudunk egyetérteni a teendőkből, fontosnak látunk haszontalanságokat és észre sem veszünk sorsdöntő kérdéseket, személyes munkánkat nem állítjuk egyetemes célok szolgálatába?! S annál nagyobb az ismereti és gondolkodási hiányaink jelentősége, mert eme fogyatkozásainknak a lelki élet egységénél fogva érzelmi együtt járói is vannak és azok az együttes munka nehézségeit még fokozzák.

4. Az érzelmi élet számtalan jelenségét lehetne itt sorra venni, de voltaképpen mindent megmondtunk, ha megállapítjuk, hogy mai életünkben feltűnő az *alsóbbrendű, társadalomellenes érzelmek uralma*, másfelől pedig, jórészt ennek következtében *sokféle érzelmi ellentét* szinte oldott kévévé tesz bennünket.

A nemzet sorsára nézve alapvető jelentőségű, hogy milyen emberek adnak irányt a mások után igazodók nagy tömegének. Annál jobban lehetséges a közös munka, minél értékesebb emberek a vezetők. Az értéket pedig a köz szempontjából azon mérjük: milyen a viszony valaki lelkében az önszeretet, a személyes érdek szolgálatának ösztöne és a másokra való tekintet erkölcsi parancsai között. Az a fejlettebb, tehát értékesebb ember, aki magát a közösség tagjának látja és érzi s ebből származó magasabb rendű érzelmei jelölik ki az útját. A jobb jövőnek nevezetes feltétele, hogy az ilyenek hatása legyen az erősebb, példája vonzóbb.

Keservesen bizonyos, hogy most alig van, talán nincs is tere a közös életnek, ahol nem az *önzés* uralkodik, a bomlasztó erők e végső forrása. Az önzők haladnak elől. Nem azt jelenti ez, hogy csak ilyenek töltik be a kisebb-nagyobb vezető állásokat; ez vakmerő és igazságtalan *általánosítás* volna s e tekintetben nem is az egy-egy pillanatban hivatalban levők minősége a fő, hanem az őket is körülvevő, reájok súlyosodó közszellem. Elfogulatlan ember tévedés nél-

kül állíthatja, hogy a mai közszellem az önzés szelleme. Az önzők még a legönzettelebb emberek útjában is ott állanak, intézkedéseiket megnehezítik, közjót célzó terveiket megghiúsítják, igazságosan elgondolt, de hosszabb időt kívánó tevékenységüket már az első lépésnél vagy az utolsónál más irányba térítik. Ezért van közöttünk annyi kedvét vesztett jóra való ember és feltartott fejű haszontalan; ezért igazol az utókor annyiszor (néha csak pár év kell éhez) elvetett és kigúnyolt terveket.

Az önzés többféle alakban jelentkezik. Legdurvábban mint *haszonlesés*, az a sivár lélekből származó törekvés, hogy bármi történjék is mással vagy a *közzel*, az egyén maga juthasson hozzá ahoz, amire vágyik. Legtöbbször a pénz a cél s a vagyonszerzés mai útjainak pusztító hatása nyilvánvaló. Önzésből ered a mindenféle célú *törtetés*, a külső emelkedés vágya. A törtető nem magasabb rendű munkát, hanem nagyobb hatáskört kíván magának s ha abba befurakodott, az elért kisebb-nagyobb hatalmat első sorban újabb összeköttetések, a további emelkedéshez szükséges újabb biztosítékok megszerzésére használja. A haszonleső és a törtető soha sem arra gondol, mi hasznot tehet, mindig csak azt nézi, mi haszna lehet. Az önzés ezekben az alakjaiban sokszor szelíden, szinte ártatlanul indul meg, de ritkán marad úgy, mert kifejlődik belőle a *kapzsiság*; mivel pedig a fókák száma nem korlátlan, az eszközök fegyvere a *kiméletlenség* s gyökeret ver bennök és mérges virágokat hajt az *irigység*. Ezekkel a hajtásokkal válik az önzés társadalombontó erővé s úgy tetszik, közöttünk ez erő hatalma még terjedőben van. Ezt bizonyítja, hogy tömérdek a hatalomra vágyó és hatalmaskodó ember. A régi mondás¹ szerint „minden kakas úr a maga szeméjén“, ma a szomszédé is kellene mindeniknek; egyre feljebb törtetnek sokan, akik a legkisebb polcon is alig bírják a munkát s ezért csak leleményes eszközökkel tudják magokat úgy, ahogy fenntartani és feljebb lendíteni.¹ Ezek az emberek régi fajtának a példányai, az önzés és minden terméke mélyen gyökerezik az emberi természetben; a mai

¹ A legkülönbözőbb helyeken látjuk ennek a példait. Ezekről mondja E. Spranger (Lebensformen³ 1922, 200—201) önként érthetőnek, hogy „der Wille, den anderen überlegen zu sein, das ständige Motiv des Machtmenschen darstellt. Wenn wir ihn in seiner ganz isolierten Eigenart denken —.... — so ist Grundsatzlosigkeit nur der Ausfluss seines spezifischen Lebenswillens, des Willens, unter allen Umständen oben zu bleiben und das Übergewicht zu behalten. Selbst die Forderung der Sache tritt demgegenüber zurück, Aus jeder konkreten Situation heraus müssen die Mittel mit individueller Anpassung gewählt werden. Das Ziel allein ist unverrückbar: dass er selbst sich durchsetze und dass e i n e Sache den Sieg behalte“.

korszak azonban dús táplálékot ad neki. Az önzők példája másokat is hasonló eljárásra kényszerít, mert a mostani idők megsokasították a tisztességes emberek útjában levő akadályokat, pedig a tisztességes úton való boldogulás, bár tartósabb, de mindig nehezebb volt eddig is; az egyéni élet sok kínja egy évtizednél régebben fejleszti és terjeszti azt a felfogást, hogy valóban mindenki csak önmaga kívácsolhatja a szerencsésjét s ezt szószerint is veszik, mert nem a trónját vesztett munkától, hanem a szerencsétől várják a megmaradást és az előmenetelt, a szerencsét igyekeznek elősegíteni mindenki, nem válogatva az eszközöket, hiszen — így mondják — más sem válogatja. Valóban, az önzés mai tobzódása megmagyarázható. Következménye meg természetes: az emberek között immár nem verseny folyik, hanem dulakodás; ebből a finomabb érzések eleve félre húzódnak, önként átengedik a teret vagy pedig önemésztő küzdelmet folytatnak a régi, nemes fegyverekkel az igazságért, a jobbnak, az elvnek a győzelméért — s a sorsuk rendesen a letipratás, az elfajult harcban a tér mindig a durvábbé marad.

Az önzők diadalának súlyos a hatása reájok magokra is, másokra is. Személyökre nézve ez a hatás abban áll, hogy erkölcsi érzések mindjobban gyöngül, amint felismerik a tehertelen futás könnyebbségét; önző céljaik érdekében így jutnak fokról-fokra hazudozásig, a közvagyonnak hidegvérű pocsékolásáig, csalásig, sikasztásig. A többi emberre nézve pedig a veszedelem egyre fokozódik, mert az önzők arra is rájönnek, hogy annál könnyebben boldogulhatnak, minél kevesebb a versenytárs. Megtanulják a mások ellen való küzdés legsikeresebb módját, felfedezik és használják az önzők, törtetőök, irigyek ősi fegyverét: a *gyanúsítást* és *rágalmazást*. Ez a kettő édes testvér s *ezekkel* kapcsolatban minden javításra törekvő embernek azt kell tisztán látnia, hogy nem olyannal gyanúsítanak és rágalmaznak, amit a szigorú erkölcsűek, a becsületesek bűnnek tartanak, hanem főképen olyannal, ami kellemetlen a felszínen levő áramlatnak, a hatalom váltakozó birtokosainak. Megrontják a másíknak, az útjokban állónak a hitelét azok előtt, akiknek a véleményén az illetőnek a sorsa megfordul. Így volt ez az első forradalom alatt és a bolsevizmus hónapjaiban s így folyt abban az időben is, amelynek a legtisztább erkölcsösség és legmagasabb emberi értékek uralomra juttatása volt a történelmi hivatása. A mai felnőttek mindezt átélték s ismernek példát eleget, olyat is, hogy a szerepek cserélődtek: a vádlottból lett bíró s a bíróból vádlott; olyan példát is, amelyben a két szerep a színek változásával

is ugyanaz maradt: az egymásra gyorsan következő hullámokban némely ember mindig felül, az árral úszók között volt, ő tudta, hogyan; a másik pedig mindig alul, a megrágalmazottak közé került, mert soha sem tagadta meg önmagát. Aki most a benső megújódásra gondol és a közös munka akadályait szeretné elhárítani, annak legfőbb akadályul a gyanúsítás és rágalmozás szörnyű pusztításait kell felismernie; ez az önzők kezében biztos hatású mérge: következménye nem mindig halál, de legtöbbször harcképtelenség és mindig a társadalomellenes érzület erősödése. És pedig mindkét oldalon: sem a rágalmozó nem tud másokkal tartósan együtt dolgozni, sem akit megrágalmaztak. A rágalmozó utóbb maga is hinni kezd az igazában, a gyanakvás megfertőzi, a vakmerő rágalmozásban rejlő hatalom szinte kéjes érzéseket okoz neki és folyton tovább hajtja; a megrágalmazott embert a rajta esett méltatlanság és a védekezés hiábavalósága vagy elkésérei, lehangolja vagy dühre indítja s egy időre vagy véglegesen meghasonlásba viszi a társadalommal, néha önmagával is. A gyanúsításnak és rágalmozásnak ezt a két irányú bomlasztó hatását még elősegíti az ú. n. jó emberek betegsége, az *erkölcsi gyávaság*: a hatalmasok, a nagyhangúak előtt való meghunyászkodás. Ebben nagyobb erkölcsi baj van, mint az eddig említett alantas indulatokban, mert azok az illetőket elvakítják, nem engedik mérlegelni s jó és rossz között választani; itt azonban eleven az erkölcsi érzék, tudják, bizalmasan meg is mondják, hogy ami történik, nem igazság, de erejük már nincs arra, hogy ezt a véleményüket nyíltan is kifejezzék. Sok jó ember hallgat megdöbbenve és megdöböntően olyankor is, amikor a megrágalmazott igaz embert egyetlen másik ember bátor szava is megmenthetné s ezt a szót éppen nekik kellene kiejteniök; sokan alkalmazkodnak mindenféle helyzethez, körültekintők a megalkuvásig, „nem avatkozom bele“ a vezető elvök s bár nem támogatják egyenesen a rosszabb embert, hideg arccal néznek a derekabra és elhúzódnak tőle. Ez mind tápot ad mások alacsony indulatainak, a rágalmozók útját egyengeti s öntudatlanul többet árt, a bomlást jobban elősegíti, mint aki alap nélkül támad és aki visszaverhető.

Az önzés és a rágalmozás melegágyában tenyészik a gyűlölet sokszoros szövevénye, a *gyűlölködés*; az erkölcsi gyávaság az ápolója. A közös munkában való összefogáshoz a feladatok és a helyzet tiszta felismerése kell, a gyűlölködés azonban nem engedi tisztán látni sokszor még azokat sem, akik már rájöttek, hogy eddig fátyolos szemmel keresték az útjelző fényt. A gyűlölködés a gyűlölet

állandósulása egyének és csoportok lelkében. A gyűlöletnek személyes oka valami bántalom, ami az egyént közvetlenül vagy közvetve érte s amiért bosszút akar állni. Ez azonban így csak a magánélet átka, egyének életének megmérgezője. A közéletben nem ez az igazi, személyről-személyre ható gyűlölet pusztít, hanem rendszeren két másodlagos alakja: az álgyűlölet és az átvitt gyűlölet. Az *álgyűlölet* mesterkélt felkavarása és összezavarása az indulatoknak: bántalom-keresés ott is, ahol ez nincs vagy legfeljebb tévedésből ered és könnyen tisztázható volna; gyakran pusztít irigység, mert valaki elért valamit, amit mások magoknak szántak, vagy mert amaz többet ér, több sikere van és hasonló; sokszor az egész gyűlölet egyszerűen színlelés csak azért, hogy az illető a közhangulattal ellentétben állónak ne tűnjék fel, „üvöltés a farkasokkal“, személyes ok, meg-gondolás és tudatosság nélkül, sőt nem ritkán jobb tudomás ellenére. Az *átvitt gyűlöletnek* megvan a valóságos alapja valakivel vagy egyesekkel szemben, de az ebből fakadó, többé-kevésbé jogosult gyűlölet nemcsak azokat éri, akik rászolgáltak, hanem rohamosan terjedő körben mindazokat, akik az okot szolgáltató egyénnel valamilyen kapcsolatban vannak vagy úgy látszik, hogy vannak. Átmegy tehát gyűlölet ártatlanokra is, a méltán gyűlölt bűnösnek egész családjára, felekezetére, társadalmi rendjére, fajtájára, hazájára. Ez az átvitt gyűlölet rendszeren összefonódik az álgyűlölettel, előtte vagy utána jár a gyanúsítás és a rágalmazás; a hálózat egyre bonyolódik, mintha nem is lehetne belőle kijutni. A gyűlölködésre, azaz a gyűlölet uralmára és terjedése módjára örök példákkal szolgálunk az emberiség életében végbement forradalmak. Ilyenek után vagyunk most is, társadalmi, politikai, világnézeti nagy ellentétek közepette; egyes adatok felsorolása nélkül is mindnyájan tudjuk, hogy a nemzet jövője szempontjából a gyűlölet különösen azért követel teljes figyelmet, mert az életünkre nemcsak azzal hat, hogy valakinek a lelkületét határozza meg, hanem közvetlenül megszabja a cselekvést is: a gyűlölet ugyanis ártó szándékot termel. S védekezés nincs ellene; a megtámadott részéről sem a szelidség, sem az utálat nem kellő fegyver, mert ezek az embert megbénítják, a gyűlölet pedig tevékenységre kényszeríti azt, akiben él és az ártás módjának feltalálásában leleményessé teszi. Úgy látszik, ezt az egyénre nézve erősítő hatását tartják szemök előtt azok, akik az ellenség-gel, néha csak ellenféllel szemben is gyűlöletet hirdetnek és fejlesztenek. Megdöbbenő, hogy sokan a gyűlöletnek csak ezt az egy hatását látják, s még kétségtelenül tiszta lelkű emberek is valami ne-

mes indulatnak, magunk és fajunk védelmében mellőzhetetlen követelménynek tekintik. Ezek nem veszik észre, hogy a gyűlölet nem egyszeri, erőt adó indulat, hanem szükségképen gyűlölködés nő ki belőle, azaz a gyűlölet állandó uralma egyének és tömegek lelkében; következménye pedig nem erősödés, hanem gyengülés: szakadékok mélyítése, embereknek egymástól, kitűzött céloktól, a munka közös területeiről való elvadítása, egymással szembeállítás. Ez éppen nem jelenti erőnk fokozását, hanem egyenesen a munkaerő kétszeres apasztását: a gyűlölködő nem enged mást békén dolgozni, maga pedig nem tud egyebet dolgozni, csak amire gyűlölete serkenti s ez nyilvánvalóan nem a kívánatos munka, nem is lehet az; aki gyűlöl, nem tudhat építeni!

Az érzelmeknek csupán egy csoportját érintettem eddig s ez maga is csüggesztő képet ad: együttérzésről, együttműködésről szó sem lehet sehol, ahol az önzés és sok származéka uralkodik. Pedig nem csak ezek állanak az együttérzés útjában, hanem az *érzelmi ellentéteknek* egész tömege is. Ezek az ellentétek a most folyó társadalmi átcsoportosulással járnak együtt s fejlődésök régen kezdődött. Már a háború előtt számos jele volt tisztán látható; a háború és a forradalmak idején, meg ezek nyomában rendkívüli különbségek alakultak ki a nemzet alkotó részeinek lelkületében. E különbségeket talán részletezés nélkül is eléggé jellemzik ezek a szembeállítások: a nemzet egyik részében a hanyatlás érzése uralkodik, a másikkban a gyors emelkedés szédülete; nagyon sok emberben a kényszerű megalázkodás fojtogató érzése, másokban a gőg és fenhéjázás; itt mindennél erősebb a nyomortól, a jövőtől való félelem, a bizonytalanság érzése, a küzdelem egyenlőtlen voltából fakadt keserűség, méltatlanságok miatti elkeseredés, az élet értelmében való kételkedés, egészen az élet megadásáig és eldobásáig menő lehangolódás, ezzel ellentétben amott hivalkodó biztonságérzés, a világ mostani rendjében való megnyugvás, a pusztán magával törődő meglegedettség, túlaradó és nem is fékezett öröm az életben. E két véglet között, sokszor e végletes ellentétekkel együttesen is sokféle forrású politikai ellentét választja szét az embereket; valóságos és mesterkéltné világnézeti különbségek nem engedik kezét fogni néha még a vér szerint közelállókat sem; a háború alatt és azóta átélt események emlékezete sokszor le nem győzhető ellenszenvet tart ébren azonos feladatnak egymásra utalt munkásai között, másfelől pedig a közös vagy rokon sorsúak minden egyéb különbség ellenére is hol kifejezett, hol öntudatlan szövetség-

ben küzdenek mindenki ellen, aki nem szenvedte át ugyanazt, amit ők.

Ezt mind érdemes és szükséges volna apróra elemezni, mert benső állapotainkat csak ez derítené fel igazán, így tisztázhatnánk némely komoly és némely képtelenül mesterséges akadályát az együttérzésnek. Igaz, hogy ilyen időnek, amilyen a legutóbbi tíz-tizenöt év volt, a nemzet lelkületében hagyott nyomait nem lehet most utólag olyan alaposan apróra szedni, mintha e nyomok keletkezését a fejlődés rendjében, lépésről-lépésre követtük volna. S nem is volna *elég csak* a háborún *kezdeni, hiszen azelőtt* is évtizedekig zavaros volt már az életünk és csak úgy érthetnők meg a mai nemzedék egyes vonásait, ha az előzőnek, az életén is végiggondolnánk. De még úgy is, ha csupán a jelent nézzük, fel lehet ismerni azokat a sajátos mozzanatokot, amelyek a most élők egyes csoportjainak a lelkében a szétválasztó különbségek egész sorozatát teremtették meg. Egészen más élményeken mentek át és másként nézik a mai életet a háborúban hadviseltek meg az alkalmatlanok és az igazságosan vagy kedvezésből felmentettek, a hadviseltek is többféleképpen, aszerint, milyen szolgálatban és bánásmódban volt részük; különböző és ellentétes sors-különbségeket és ellentéteket fejlesztett ki azok érzelmi életében is, akik okkal vagy ok nélkül vagy oktalanul menekültek, meg akik nyugodtan régi otthonukban élnek; így állnak egymástól távol, idegenül a becsületesen s a becsületlenül meggazdagodottak, meg a tönkrementek és kínosan vergődők, a régi műveltek és a csak most vagy még most sem művelődők, akik itt élték át a bolsevizmust, meg akik kívülről nézték, az elvek emberei és a színváltoztatók, a tisztviselők és munkások meg a gazdálkodók, a keresztyének és a zsidók, s a (különböző keresztyén felekezetek tagjai; másként érznek a jóhiszeműek, az igazságot szolgáltatók és a bosszúállók, meg a méltán, a túlzottan vagy ártatlanul szenvedők, a falut lenéző, mert nem ismerő és nem értő városiak, meg az élelemért falura járókat, a reájok szoruló várost lenéző, szűk körben élő, de a föld erejét érző falusiak, az Amerikából hazatérők és a soha itthonról el nem mozdultak s a nemzetnek más ilyen alkotó elemei. A személyes sors közvetlen hatása, mások sorsának összehasonlító szemlélése mindig sokszínűvé teszi a sok ember érzületét, de ez a mostani élet rikítóan színezi a különbségeket.

Az ellentétes hatások alatt fejlődött érzelmek között a nagy tömeget nézve alig van olyan, amely az egyeseket a másféle érzésűekkel együttes, a közért való tevékenységre serkentené, közös

célokat és közös érdekeket világítana meg s közös jóakaratot fejlesztené, azt a tárgyas jóindulatot, amely személyes ellentéteken is győzni tudna a közös ügy érdekében. Ellenkezően. Az alacsonyabb rendű érzelmek uralmának és a sokféle érzelmi ellentétnek következménye: egymástól való kölcsönös idegenkedés, bizalmatlanság, káröröm, közönyösség vagy rosszindulat, a részvétnak és segítő készségnek hiánya; egyik oldalon felháborító elbizakodottság, követelőzés, erkölcsi féktelenség, a személyes haszon, mint egyetlen értékmérő, az eszközökben nem válogató cinizmus, a másik oldalon a lelki erő felörlődése, kényszerű megalkuvás, „az adott szó szentségeinek (Széchenyi), a becsület mértékének fokozatos csökkenése, a „minden mindegy“ és az „úgyis hiába“ kétségbeesése. Mindez együtt: az erkölcsi züllés országútja, mert a felsorolt egyes fogyatkozások az erkölcsi hibáknak nagy sokaságát tenyészítik. Ilyen állapotban érthető, hogy a lelki egység, a közös tevékenység érzelmi biztosítékai is hiányoznak, szó sem lehet tehát arról, hogy az újjáépítés kötelességében az egész nemzet érzelmei találkozzanak.

5. C s e l e k v é s ü n k forrásairól ezek után akár ne is beszéljünk, hiszen természetes, hogy uralkodó érzéseink, gondolkodásunk és ismereteink mozgatnak bennünket. Ezekben a jellemzett sajátságokban van az oka az akarás terén jelentkező hiányainknak is: általában fogyatékos az akaraterőnk, azaz nem igen tudjuk szilárdan elhatározni magunkat valamire, tehát nincs elég erőnk a kezdeményezésre és így nem tudunk kitartani sem az egyszer elfoglalt állásponton, sem a közben nehézké mutató munkában (a szalmaláng!). S ennek csak egyik következménye a bátortalanító ingatagság, ami főképpen egyénileg kellemetlen, de a köz is megérzi; együtt jár ezzel a munkában való kapkodás és részben előidézője, részben következménye a már általánosabb erkölcsi fogyatkozás: a pipogyaság, az önállótlanúság, a gerinctelenség. Ha ebből a szempontból alaposan szemügyre vennők ismerőseinket, a legkülönbözőbb foglalkozások embereit, kétségbeesítő eredményre jutnánk. Az okokat nem volna nehéz megtalálni. A társadalom különböző részeiben részben más-más okot is lelnénk, de bizonyos közös alapokat is. Csak éppen példaként említem, hogy a különösen a tisztviselők nagy tömegében jelentkező efféle sajátos fogyatkozásoknak a magyarázata ott van abban a kegyetlen bizonytalanságban, amelyben immár egész nemzedéke a köz- és a magántisztviselőknek maga és családja sorsát látja (a különféle létszámapasztások, önkénykedések, a protekció uralma!). A személyes meggyőződés, az önálló elhatározás, az

elvi alapon való megállás fényűzését már jóideje alig-alig engedheti meg magának valaki s nem kell hosszasan fejtegetni, hogy ennek a cselekvésben, az akarásban mi a következése nem csak az egyes tisztviselőkre, hanem mindazokra nézve, akikkel az ilyen lelkiállapotú tisztviselők munkájuk közben érintkeznek!

Sok minden együtt okozza azt a jelenséget, hogy általában mintha megfogyatkozott volna a munka öröme és járványos lenne a dologtalanság (ezt persze nem szabad összetéveszteni a kényszerű munkanélküliséggel); valami beteges lelki fegyelmezetlenség terjedt el és az engedelmeskedés, az önmagunknak való parancsolás, a példaadás kötelessége mintha kiveszőben volna. A magatartásnak sok, szomorú vonása mind az akarás különböző mozzanatainak fogyatkozásaira vall s a legszorosabban összetartozik az ismerés és érzés területéről felmutatott hiányokkal. Az akarás szempontjából abban látom a fő bajt, hogy nincs bátorság a felelősség vállalására. Ebben a hiányban mintegy tömörítve jelentkezik mindaz, amit apránként fel lehetne sorolni. Világos, hogy ez a közös munkát mennyire akadályozza: mindenki mástól vár mindent, sem a kezdés, sem a csatlakozás, sem a kitartás esetleges következményeit nem vállalja senki, tehát abban marad tömérdek szükséges tennivaló, nem ritkán már a megindulása előtt és magokra maradnak, akik a nemzet közös céljért dolgozni tudnának és akarnának.

Itt kell keresni a lelki okait annak a szomorú tünetnek, hogy általában nem dolgozunk eleget, mintha nem is telnék tőlünk komoly munka; a dologtalanok példája megrontja a munkára-készeket is; elterjedt egyfelől valami erőtlennítő lehangolódás, másfelől meg az „úgy még soha sem volt, hogy valahogyan ne lett volna“, könnyelmű megnyugtatságnak jó, de a közös munka szempontjából végzetes életelve és szinte láthatóan ismét apad a közdolgokkal foglalkozásra hajlandó, értékes emberek száma.¹ A küzdelemnek jóformán egyetlen célja az egyéni (családi) életfentartás, de ennek a közös nehézségein való együttes segítség mintha nem tetszenék az akarás méltó tárgyának vagy pedig mintha a hiábavalóság gondolata, a kihasználtság aggodalma venné elejét közakarát, együttes cselekvés kifejlődésének.

6. Amint ezen a sötét úton idáig jutottunk, méltán vetődik fel

¹ 1919 nyarán, a bolsevizmus bukása után rövid ideig nagy felbuzdulás volt: nagyon sokan érezték, hogy részt kell venni a közügyekben s erre késznek mutatkozott sok olyan ember is, aki azelőtt minden nyilvánosságtól őrizkedett. Ez a hullám azonban hamarosan eloszlott s ma a helyzet e tekintetben ismét a régi kezd lenni, vagy már az is.

a kérdés: hát nem süt át a nap sehol, derültebb, biztatóbb vonást sehol sem láthatunk?! Azt hiszem, mindenik ponton észre lehetett venni, hogy a kedvezőtlen tulajdonságok sűrű lombjai között megmegvillant a fény is: nem mindenki ilyen. De itt csak ezt az oldalt néztük, az akadályokat, a fogyatkozásokat. Bizonyos, hogy ezek hatása az erősebb, nem a kedvező tulajdonságoké. Ha nem így volna, akkor vígan folynék a vállvetett munka s más íze és színezete volna közéletünknek, az egyéni életnek is.

A helyzetnek ez a rajza azt a gondolatot veti fel: miként lehetne ezen az állapoton változtatni? A felelet egy lehet csupán: *benső megújulásra* van szükség. Ezt könnyű kimondani, de annál súlyosabb az erre következő kérdés: miként lehet a megújodást előkészíteni? Bizonyos, hogy a nevelés nélkül nem. De elegendő-e maga a nevelés? Nem érvényesül-e ebben a munkában is minden szerencsétlen, gátló tulajdonságunk? Ma immár körülbelül mindenki látja, hogy egy-egy korszakban az emberek minőségét az általános szociális háttér nélkül megérteni nem lehet s így egyetemes szociálpolitika nélkül megváltoztatni sem lehet. A nevelést tehát nem szabad magában néznünk, hanem óhajtott hatásának külső feltételeit kell megteremtenünk. Ezért a felvetődött kérdésre csupán a művelődéspolitikai felelhet: a mai állapotból kiindulva, a kívánatos alakulást maga előtt látva, az utat is pontosan eltervező, minden részletnek arányos helyet biztosító művelődéspolitikai.

Szeged,

Imre Sándor.